

In memoriam Jaan Ross

5. IV 1957 – 18. I 2026

Foto: Tairo Lutter, Õhtuleht/Scanpix

Jaan Ross oli väga mitmekülgne, nii füüsiku kui ka lüüriku vaimuga teadlane, interdistsiplinaarne mitte üksnes teaduses, vaid laiemalt kogu oma intellektuaalses tegevuses. Eri valdkondade ja asutustega seotud töö ja suhtluse tõttu kujunes tal Eesti humanitaarias keskne eri teadus-alasid ühendav ja vahendav roll, mis oli iseäranis oluline tema mitmekesises korralduslikus tegevuses, kus ta aitas kujundada eri valdkondi ühendavaid uurimis- ja koostöövorme.

Jaan Ross sündis ja kasvas Tartus haritlaste perekonnas, tema isa oli atmosfäärifüüsik akadeemik Juhan Ross, ema Maimo Ross oli matemaatik. 1975. aastal lõpetas Jaan Ross Tallinna Muusikakeskkooli muusikateooria alal ning 1980. aastal Tallinna Riikliku Konservatooriumi muusikateaduse ja -pedagoogika alal, jätkas kraaditaotlejana Moskva konservatooriumi juures professor Jevgeni Nazaikinski juhendamisel, kuid 1988. aastal, segaste aegade saabudes kaitses kunstiteaduste kandidaadi väitekirja „Konsonantsuse objektiivsed eeltingimused muusikas” („Объективные предпосылки консонантности в музыке”) Leedu riiklikus konservatooriumis. Edaspidi kaitses Jaan Ross Turus Åbo Akademis doktorikraadi psühholoogia alal uurimusega „Studies on Pitch, Timbre and Timing of Complex Auditory Events” („Uurimusi keerukate kuulmissündmuste helikõrguse, tämbri ja ajalise mõõtmekohta” (1992), mis sisaldas ka mitu regilaulude akustilisel analüüsil põhinevat rahvalaulude taju ja esituse seoseid käsitlevat artiklit.

1980. aastal asus Ross tööle Keele ja Kirjanduse Instituudis Mart Rummeli juhitud arvutuslingvistika sektoris, mille eesmärk oli pakkuda arvutustechnilisi meetodeid asutuse teistele sektoritele. Sektor tegi koostööd nii keele- kui ka rahvaluuleteadlastega ja osutas programmeerimistegevuseid teistele teadusasutustele. Jaan Ross on ise märkinud, et töö Rummeli töörühmas pani aluse tema teadlaseks kujunemisele. KKI-s töötas Ross eri ametikohtadel kuni 1992. aastani, aastatel 1993–1996 juba Eesti Keele Instituudis teadusdirektorina. See oli aeg, kui Ross oma rahvusvahelise teadustöö kogemusega aitas kaasa eesti humanitaaria lõimimisele

rahvusvahelisse teadusse. Sellesse perioodi jääb olulise panusena ka koos Arvo Krikmanni ja Jaan Unduskiga rahvuskultuurile oluliste suuremahuliste projektide rahastamiseks mõeldud sihtprogrammi „Eesti keel ja rahvuskultuur” (1996–1997, 1999–2003) ning jätkuprogrammi „Eesti keel ja kultuurimälu” (2004–2008) ellukutsumine ja juhtimine. 2003. aastal valiti Jaan Ross Eesti Teaduste Akadeemia akadeemikuks. 1996. aastast oli Jaan Ross professor nii Tartu Ülikoolis kui ka Eesti Muusika- ja Teatriakadeemias, alates 2015. aastast üksnes viimases, kust ta ka 2021. aastal emeriteerus. Samal ajal tegutses ta rahvusvahelises mõõtnes organisatsiooni European Society for the Cognitive Sciences of Music (ESCOM) juhtkonna liikmena 2010–2019, olles ka aastaid üks seltsi ajakirja *Musicæ Scientiæ* toimetajaid.

Õpetamist pidas ta oma kutsumuseks ning sooja sõna ja lugupidamisega meenu- tas ta kõiki oma juhendatavaid eri ülikooli- des, kelle hulgas on mitmeid tänaseks oma eriala kujundavaid teadlasi. Jaan Ross oli rahvusvaheliselt tuntud psühhoakustika uurija, kelle teadustöö keskendus kõne- ja muusikatajule, foneetikale, fonoloogiale ning keele ja muusika seostele. Lisaks õpetas ja käsitles ta ka muusikapsühholoogiat.

Üks keskseid uurimissuundi oli regilaulu taju ja esituse, keele ja muusika suhted. Selles valdkonnas oli eriti viljakas pikaajaline koostöö Ameerikas Ohio üli- koolis töötanud eesti päritolu keeletead- lase, foneetiku Ilse Lehistega (1922–2010), märkimisväärseks väljundiks on mono- graafia „The Temporal Structure of Estonian Runic Songs” („Eesti regilaulude ajalisest struktuurist”, 2001), mis käsitleb regilaulu rütmi ja häälikute kestuste muu- tusi laulmisel.

Jaan Ross avastas 2005. aastal Berliini fonogrammiarhiivist ja Humboldti üli- kooli heliarhiivist Esimese maailmasõja aegsed eestikeelsed helisalvestused ning

koostas neid salvestusi mitmekülgset tut- vustava teose „Encapsulated Voices: Estonian Sound Recordings from the German Prisoner-of-War Camps in 1916–1918” („Lukku pandud hääled. Eestikeelsed helisalvestused Saksamaa sõjavangi- laagritest aastaist 1916–1918”) (2012). Etnomusikoloogia, muusikapsühholoo- gia ja -ajaloo küsimustega on seotud Jaan Rossi ja Kaire Maimetsa koostatud artikli- kogumik „Mõeldes muusikast. Sisse- vaateid muusikateadusesse” (2004), kus on ka Rossi enda artikkel ühest võrdleva muusikateaduse kesksest küsimusest: „Kas on võimalik rääkida muusikalistest uni- versaalidest?”

2023. aastal andis Eesti Kirjandus- muuseum välja Jaan Rossi mälestuste- raamatu „Inimesed muutuvajaks. Kuuen- dat põlve õpetaja”. Raamatu tutvustuseks kirjutas ta: „Võib-olla on pisut vara teha oma elust kokkuvõtet, ent pean ütleva, et olen suhelnud paljude heasoovlike ini- mestega, kellega kokkupuuted on mind rikastanud. Helju Tauk pani mind tähele ja püüdis suunata teele, mis oleks paku- nud enam kui kitsad kohalikud olud. Mart Rimmel kutsus mind tööle tollaegsesse keele ja kirjanduse instituuti. Asta Õim kutsus mind täitma sama instituudi ase- direktori kohustusi. Jüri Allik korraldas minu tööle asumist Tartu ülikooli. Peeter Tulviste pakkus mulle Tartu ülikooli filo- sofiateaduskonna dekaani ametikohta. Jüri Engelbrecht toetas minu valimist Eesti teaduste akadeemia liikmeks. Mu tänuvõlg nende inimeste ees on suur.” Oma isik-liku arhiivi usaldas Jaan Ross hoiule eesti kultuuriloolisesse arhiivi.

Lisaks teadustööle oli Jaan Ross ka aktiivne tõlkija, vahendades eesti keelde vene kaasaegset ilukirjandust ning rikas- tades seeläbi eesti kultuuriruumi. Rossi mitmekülgsest tegevusest annab üle- vaate tema viimase aastakümne kirjutisi koondav, 36 humanitaariavaldkonna teksti

sisaldav raamat „Mentem mortalia tangunt” (2024), mille Vergiliuselt laenatud pealkiri tähendab „kõik surelik puudutab meelt”.

Jaani Ross oli tööasjus täpne ja otsekohene, vabal ajal aga toreda jutustamis- oskuse ja naljasoonega kaaslane. Oma mitmekülgse hariduse ja kogemuste tõttu oskas ta palju õpetada, pakkuda uusi ideid, vaatenurki ja mõistmise võimalusi.

TAIVE SÄRG, MARI VÄINA

Meenus Jaan Rossist KKI arvutuslingvistika sektori päevilt

Tutvusin Jaan Rossiga 1970. aastate lõpus Keele ja Kirjanduse Instituudi (KKI) arvutuslingvistika sektoris. Kes noore ja andeka muusikateaduse tudengi, keda kutsuti Jankliks, sektorisse kutsus, ma täpselt ei teagi. Arvutuslingvistika sektori juht Mart Remmel pani meeskonna kokku erinevate alade inimestest. Peale keeleteadlaste töötas sektoris mitu inseneri, matemaatik, majandusgeograaf ja muusikateadlane. Kuna Remmelil endal oli ka muusikateaduse vastu huvi, siis võib-olla tema Jankli sektorisse kutsuski. Tudengiseisusele vaatamata oli Jaan sektoris oma inimene: ta oli avala iseloomuga, rääkis enda tegemistest ja huvi teiste töödest. Tal oli muusikas absoluutne kuulmine, aga ka väga hea keelevaist ning võõrkeelte peale annet. Õhtuti kuulas ta ingliskeelseid uudiseid ja saateid lääne raadiojaamadest, nagu Vaba Euroopa, Ameerika Hääled jt. Jaan oli sektori päikese- poiss, lõunapausil mängis aeg-ajalt malet, võttis osa sektori pidudest ja käis ühistel väljasõitudel.

Pärast Tallinna Riikliku Konservatooriumi lõpetamist 1980. aastal võeti Jaan Ross vaneminsenerina KKI arvutuslingvistika sektorisse tööle. Inseneritööst enam huvitas teda nii kõne kui ka muusi-

kaliste helide taju ja analüüs. Teaduslikku huvi toetas see, et KKI arvutuslingvistika sektori kasutuses oli humanitaarteaduste valdkonna esimene arvuti Eestis, Ungaris toodetud miniarvuti EC1010, mis võttis enda alla kaks töötuba. Arvutuslingvistika sektor asus teaduste akadeemia raamatukoguga samas majas. Uute teadusideede, teooriate ja meetoditega tutvumise jaoks parim koht oli perioodika lugemissaal, mille riulites oli küllalt hea valik keeleteaduse, psühholoogia, akustika ja signaalitöötluse alaseid teadusajakirju.

Jaani tolle aja huvi keskmeks oli psühhoakustika ehk see, kuidas inimesed kuuldeliselt tajuvad kõnet, muusikat ja teisi keerukaid helisignaale. Üheks prestiižseks väljaandeks psühhoakustikutele, kõneuurijatele ja ilmselt ka muusikateadlastele oli Ameerika Akustika Ühingu ajakiri *The Journal of the Acoustical Society of America* (JASA). Nii nagu kõigi loodusteadlaste unistuseks on olnud kirjutada oma uurimustest ajakirjas *Nature*, oli JASA analoogiline tippavaldamiskoht akustikutele, kõneuurijatele ning muusikapsühholoogidele. Seal avaldati muu hulgas ka kõne ja muusika tajumise teooriaid ja tutvustati rakendusmeetodeid. Ameerika kuulmispsühholoog Julius L. Goldstein oli 1970. aastatel esitanud keerukate helide (kõne ja muusika) kõrguse tajumise akustilise teooria,¹ mis põhines spektri harmooniliste komponentide „rehitsemise sõelal”. Jaani tähelepanu äratas hollandi teadlaste artikkel,² milles rakendati Goldsteini

¹ J. L. Goldstein, An optimum processor theory for the central formation of the pitch of complex tones. – *The Journal of the Acoustical Society of America* 1973, kd 54, nr 6, lk 1496–1516. <https://doi.org/10.1121/1.1914448>

² H. Duifhuis, L. F. Willems, R. J. Sluyter, Measurement of pitch in speech: An implementation of Goldstein's theory of pitch perception. – *The Journal of the Acoustical Society of America* 1982, kd 71, nr 6, lk 1568–1580. <https://doi.org/10.1121/1.387811>

psühhoakustilist teooriat kõne põhitooni ehk häälekõrguse määramiseks. Tema vaimustus psühhoakustilisest teooriast ja selle rakendusalgoritmist oli nii vahetu, et minu ärarääkimine selle meetodi katsetamiseks ja rakendamiseks meie arvutis eestikeelse kõne analüüsil ei võtnud palju aega.

Arvutuslingvistika sektoris käis tol ajal tihti külas nägemispsühholoog Jüri Allik Tartu Riiklikust Ülikoolist. Jaan tutvustas talle meie saavutust hollandlaste meetodi katsetamisel ja rakendamisel kõne häälekõrguse analüüsil. Allik huvitus meie arvuti realisatsioonist ja tutvus mõnda aega selle psühhoakustilise teooria ning hollandlaste artikliga. Juba järgmisel korral sektorit külastades käis ta välja idee, et meetodi rakendusalgoritm on küll hea, aga seda annab edasi arendada ja paremaks teha. Tema plaan oli asendada spektri harmooniline sõel ligikaudse ühisnimetaja protseduuriga, milles spektri tippe analüüsitakse harmooniliste mustrite leidmiseks, parandades seeläbi helikõrguse tuvastamise efektiivsust. Meetodi arendusprotsess läks edukalt: ühisnimetaja protseduur oli üle 20 korra kiirem kui harmoonilise sõela oma ja statistilised testid ei näidanud olulist erinevust kahe protseduuri tulemuste vahel kõne häälekõrguse määramisel. Kirjutasime hollandlaste artiklile vastuseks lühiartikli meetodi edasiarendusest – seegi avaldati JASA-s.³

³ J. Allik, M. Mihkla, J. Ross, Comment on „Measurement of pitch in speech: An im-

Kuna tol ajal oli koostöö otsimine lääne teadlastega tähtsaks ja oluliseks väljakutseks, siis oma sinisilmsuses lootsime, et kindlasti tuleb meie ideele mingi tagasiside hollandi teadlastelt või isegi teooria loojalt Goldsteinilt. Kujutasime ette, et see on ju igale teadlasele ülim tunnustus, kui keegi sinu loodud teooriat kasutab või sinu rakendusmeetodit edasi arendab. Aga sellist tagasisidet jäimegi ootama.

Paar aastat pärast meie artikli ilmumist kohtas Jaan Ross juhuslikult ühte hollandlasest artikli autorit, Hendrikus Duifhuisi rahvusvahelisel konverentsil. Jaan oli talle suure õhinaga rääkinud meie edasiarendusest nende rakendusalgoritmile. Duifhuis oli osavõtmatul ilmnel viisakusest jutu ära kuulanud ja öelnud, et ei tema ega kolleegid tegele kahjuks enam helikõrguse määramise meetodiga ja meie algoritmi arendus teda paraku ei huvita. Jaanilt sellise tagasiside kuulmine mõjus kui ämber külma vett meie iseteadvusele ja võttis lääne teadlastega kontakti otsimiselt kõvasti indu maha. Aga Jaani teadlaskarjääri see hollandi teadlase kiretu osavõtmatuse eriti ei mõjutanud: pärast kandidaadikraadi kaitsmist Leedu riiklikus konservatooriumis siirdus ta postdoktorantuuri Eindhoveni tehnikaülikooli Hollandis.

MEELIS MIHKLA

plementation of Goldstein's theory of pitch perception". – Journal of the Acoustical Society of America 1984, kd 75, nr 6, lk 1855–1857. <https://doi.org/10.1121/1.390986>